

*Ольга Волошина
(м. Маріуполь, Україна)*

ПАРЕМІОЛОГІЧНЕ ПОЛЕ КОНЦЕПТУ ПРАВДА/ІСТИНА В УКРАЇНСЬКІЙ, АНГЛІЙСЬКІЙ ТА НОВОГРЕЦЬКІЙ МОВАХ

У статті розглянуто питання здатності паремійних одиниць як ціннісного лінгвокультурологічного джерела ілюструвати історію розвитку певних концептів та фокусувати їх стале осмислення. Визначено специфічні риси ментального та етнічного характеру сталих значень досліджуваного концепту; визначено потенціал концепту «Правда–Істина» у формуванні особливостей індивідуальної та колективної свідомості (на матеріалі порівняних мов).

Ключові слова: *концепт, паремійна одиниця, картина світу, світорозуміння, ментальні характеристики етносу.*

В статье рассмотрены вопросы способности паремийных единиц как ценностного лингвокультурологических источников иллюстрировать историю развития определенных концептов и фокусировать их застывшее осмысления. Определены специфические черты ментального и этнического характера застывших значений исследуемого концепта, определены потенциал концепта «Правда–Истина» в формировании особенностей индивидуальной и коллективной сознания (на материале сопоставимых языков).

Ключевые слова: *концепт, паремийная единица, картина мира, миропонимания, ментальные характеристики этноса.*

The article deals with the questions of paremia units' power as sources of the lingual and cultural which are used to illustrate the history of certain concepts and to help their better comprehension. The specific features of the mental and ethnic frozen values of a concept are determined; the potential of the concept «truth / truth» in the formation of the features of individual and collective consciousness (based on comparable languages) is analyzed.

Updating the concept of true / truth paremiosfer comparable languages identifies an important role of historical information level in the formation of its value component in Ukrainian

Key words: *concept, paroimia, conception of the world, comprehension, ethnic mental characteristics.*

Метою даного дослідження є вивчення паремійних одиниць як ціннісного лінгвокультурного джерела, що має здатність яскраво ілюструвати історію розвитку більшості ідеальних концептів, зокрема досліджуваного концепту «Правда–Істина», та допомогти їх кращому та більш повному розумінню. Відповідно вважаємо за доцільне в рамках дослідження виконати наступні завдання: на основі пареміологічної картини світу розглянути певний когнітивний простір та визначити специфічні риси ментального та етнічного характеру сталих значень досліджуваного концепту; визначити потенціал концепту «Правда–Істина» у формуванні особливостей індивідуальної та колективної свідомості; визначити складові ціннісного фону, що формується за допомогою пареміологічної картини світу в кожній мові. Дослідження здійснено на матеріалі англійської, української та новогрецької мов.

За визначенням В. Анікіна та Ю. Круглова, паремійна одиниця – це «...короткий, усталений, ритмічно організований вислів, що має здатність бути часто вживаним у мовленні за аналогією». Основними ознаками паремій дослідники називають категоричність ствердження чи заперечення [2, с. 116–117].

У паремійних одиницях, на думку З. Попової та І. Стерніна, сфокусовано стале осмислення певного концепту, що формується протягом тривалого періоду часу [16, с. 183] і пояснює їх здатність слугувати яскравою ілюстрацією історії розвитку певних концептів, вбираючи в себе найактуальніші концептуальні ознаки. Таким чином актуальність дослідження обумовлена тим фактом, що існуючі прислів'я та приказки являють собою особливі «мікродискурси» і утворюють у своїй сукупності когнітивний простір, елементи якого знаходяться в різній мірі структурної і смислової наближеності один до одного. Група близьких між собою прислів'їв виявляє загальний структурно-смісловий початок (фрейм), конкретизація або модифікація якого призводить до утворення конкретних паремійних виразів. Як ціннісне лінгвокультурологічне джерело паремія фіксує особливості побуту, світогляду, звичаї народу, які віддзеркалюються в судженнях тієї чи іншої мовної спільноти, зумовлюючи

формування уявлення про «картину світу» та виявляє специфіку менталітету того або іншого етносу, який визначається В. В. Бакеркіною як узагальнене поняття, яке «...позначає сукупність суспільних розумових настроїв, своєрідний склад різноманітних психіко-психологічних властивостей і якостей, специфічну для даного соціуму систему: світовідчуття, світорозуміння, світосприйняття [3, с. 60]».

Так, суттєвими ментальними рисами української спільноти, на думку Д. Чижевського, є емоціоналізм, сентименталізм, чутливість, ліризм, індивідуалізм, прагнення до «свободи» в різних розуміннях цього слова [18, с. 36], які доповнюються також такими якостями, як козацькість, волелюбність, хазяйновитість, селянськість, честолубство, оптимізм, інтровертизм [14, с. 86].

Дослідження паремій у нашій роботі базується на теорії категоризації, яка ґрунтується на припущенні, що здатність людини до останньої «...пов'язана з її досвідом та уявою, особливостями сприйняття, культурою [7, с. 25]», а також поняттям ментальних репрезентацій, під якими розуміють «умовні функціонально визначені структури свідомості та мислення людини, що відтворюють реальний світ у свідомості, втілюють знання про нього і почуття, які він викликає, відображають стани свідомості та процеси мислення [20, с. 214–215]». Отже, репрезентуючи вищезгадані процеси в пареміосфері, прислів'я та приказки відтворюють ментальні характеристики етносу. «Створені у віках, ..це ніби духовний «кодекс» народу, який регламентував життя кожної простої людини [1, с. 11]».

Аналіз паремій, зафіксованих у збірках «Народні прислів'я та приказки» (укладач М. Дмитренко), «Українські приказки, прислів'я і таке інше» (укладач М. Номис), «Мудре слово: прислів'я та приказки в говірках Нижньої Наддніпряниці» (укладач Чабаненко В.), «Прислів'я та приказки: Людина. Родинне життя. Риси характеру (укладач М. Пазяк), Оксфордському словнику англійських прислів'їв під редакцією У. Сміта та тлумачних словниках Йоргоса Бабиниотиса, Еммануїла Кріараса Маноліса Тріандафіллідіса та ін., свідчить про те, що у вербалізації концепту беруть участь пареміологічні одиниці, у

склад яких входять поряд із концептостворювальними словами його синоніми: в українській мові – *правильність, правдивість, правий, правильний, правдує*, в англійській мові – *true, fact*, у новогрецькій мові – *αληθινά, αληθής, αληθώς*.

В сентенціях «*Hide правду dimu*», «*Правду не сховаєш*», «*Truth will be out*», «*Truth will come to light*», «*Truth cannot be hid under a bushel*», «*Bury truth in a golden coffin, it will break it open*», «*Η αλήθεια είναι μία*», «*Η αλήθεια και το λάδι πάντα βγαίνουν από πάνω*», «*Η αλήθεια έρχεται κι όταν δεν τη ζητήσει κανείς*» зазначається, що *правда* в будь-якому вигляді виступає як загальний екзистенціал людського життя, при цьому характерно, що доволі часто ціннісною є не просто правда того чи іншого факту, а факт правди, завдяки чому життя навіть у рамках «недосконалої» правди стає цінним джерелом духовного здоров'я.

У пареміях українською, англійською та новогрецькою мовами *правду/істину* репрезентовано як певний зразковий порядок буття і людських відносин, зміст концепту *правда/істина* збігається з поняттям *справедливості*, більшою мірою акцентуючи ціннісний момент ідеальності і онтологічної укоріненості названого зразкового порядку. Саме в такому випадку говорять «*треба жити по правді*», або «*правда запанує*». Правда є тут чимось на зразок вищої інстанції, виносить у кінці кінців свій вирок [3].

У прислів'ях та приказках порівнюваних мов за своєю глибинною природою («*Правда на дні моря спочиває*», «*Truth has always a sure bottom*») *правда/істина* репрезентована не тільки як моральний, але й повчальний засіб, укорінюючи в душі того чи іншого народу систему партисипативних знань-цінностей, на основі якої формується совість і вітальна тенденція людського буття: «*Не шукай правди в других*, коли в тебе її нема», «*По правді живи, по правді й умреш!*», «*Never speak untruth and falsity knowingly*», «*You must live within your sacred truth*», «*Αλήθειαν κτήσαι*». (*Κάνε κτήμα σου την αλήθεια*). (Χίλων ο Λακεδαιμόνιος), «*Θάρσει λέγων ταληθές ου σφαλή ποτέ*». (*Έχε το θάρρος να λέγεις πάντοτε την αλήθεια και δεν θα σφάλεις ποτέ*) (Σοφοκλής).

Правда та *істина* являють собою могутню зброю проти

брехні та моральну основу суспільного ладу, де ціннісними пріоритетними якостями будь-якої людини виступають правдивість та щирість. Ступінь виваженості зазначених характеристик стає особливим об'єктом фольклорної валоративної рефлексії в трьох мовах, підкреслюючи, що *правда* та *істина* не потребують прикрашень («*Truth needs no colours*») і мають цінність лише в повному, а не частковому об'ємі: «У нього *стільки правди, як у решеті води*», «*Стільки правди, як у шелягу срібла*», «*Стільки правди, як у кози хвоста*», «*Half the truth is often a whole lie*», «*Stretch the truth and stretch the point*».

Утім *правда* та *істина* як нагальна людська потреба представлені в пареміях українською, англійською та новогрецькою мовами не тільки як позитивна якість, що становить запоруку успіху, вдачі та радості для того, хто її говорить, але й негативна ознака, яка не завжди вигідна для його власника: «Хто бреше, тому легше, *а хто правдує, той бідує*», «Хто побреше, той на плечах понесе, *а хто правду повість, той і не поноїсть*», «*Whoever tells the truth is chased out of nine villages*», «*A truth-teller finds the doors closed against him*», «*He that speaks truth must have one foot in the stirrup*», «*Tell the truth and your head will be broken*», «*Tell the truth and then run*», «*Οποιος λέει την αλήθεια τον διώχουν από εννιά χωριά*». «*Οποιος λέει την αλήθεια, τότε τρώνε τα χαλίκια*».

Цінність *правди* та *істини* може нівелюватися, а її міць та сила відступають у тих випадках, коли вирішальну роль відіграють гроші: «*Коли золото впливає, правда помонає*», «*A single bag of money is stronger than two bags of truth*», «*One bag of money is stronger than two bags of truth*», «*One hand full of money is stronger than two hands full of truth*», «*When money speaks the truth is silent*», «*αλήθεια περπατά γυμνή στη στράτα*». На відміну від англомовних паремій – «*Money is truthful. If a man speaks of his honor, make him pay cash*», оцінка «взаємовідношень» *правди/істини* та достатку в розумінні українського та грецького народів має не прагматичний, а морально-духовний аспект. У цілому кількість паремій у двох зазначених мовах, у яких результатом зусиль є багатство, дуже невелика, що пов'язано з

тим, що для українського та грецького народів моральна цінність правди та істини, свідомство прояву духовності, необхідних для усвідомлення себе людиною є більш значущими, адже *правда/істина* не сумісна з багатством, а перед усім є мірилом духовної чистоти людини, совісті: «*Хоч голий, так правий*», «*Велике діло гроші, а ще більше – правда*», «*Хоч у кишені ні копійки, зате душа, як дзеркало!*», «*Λέγε πάντα την αλήθεια, να ‘χεις τον Θεό βοήθεια*», «*Όποιος λέει την αλήθεια έχει το Θεό βοήθεια*», «*Η αλήθεια είναι του Θεού και το ψέμα του διαόλου*».

Проте слід також зауважити, що правдивість як високий рівень розвитку індивідуальної свідомості не завжди була властивістю колективної свідомості українців, котрі історично звикли жити за законами неправдивого суспільства, чим пояснюється домінуюча *соціальна стратифікація* в пареміях українською мовою, відображуючи рефлексію народу щодо недосконалого впорядкування суспільства та історичного досвіду України у виборюванні правди: «*Панська правда* всюди однакова: на мужицькому горбі», «*Пани правдою* кепкують, тому в світі й панують», «Як будеш з *правдою кохатися*, то не будеш і *паном зватися*», «*Пани* в світі блукаються, то з *правдою* не знаються», «*Пани правди не скажуть*, а розумному рот зав'яжуть», «*Мужича правда* колюча, а *панська* на всі боки гнуча», «*Багачева правда гірше брехні*», «*Пан не любить правди, як пес мила*», в той час як в англофонних пареміях значну роль відіграє фактор *професійного* статусу: «To deceive a *diplomat speak the truth*, he has no experience with it», «*Hide not the truth from your confessor, your doctor, or your lawyer*», «*Truth's violinist* is always beaten with his own bow». Не менш значущими компонентами у формуванні як позитивної так і негативної оцінки концепту *правда/істина* в англomовному паремійному дискурсі виступають *вік, розум, досвід, кругозір, емоційний стан* та навіть *ступінь алкогольного сп'яніння*: «*Children and fools speak the truth*», «*Truth makes the tongue smart*», «From the mouths of *babes and drunkards*, you will learn *the truth*», «*Ask the truth from a child*», «*From children and fools* we may hear *the truth*», «*Truth is twelve years old*», «*The tongue of experience utters the most truth*», «*Dying men speak true*»,

«*The broad-minded see the truth* in different religions; the narrow-minded see only the differences», «*Drunkness and anger*, 'tis said tell the truth», «*The madman often tells the truth*», «*Wine divulges truth*», «*There is truth in wine*», «*Wine brings forth the truth*».

Зазвичай ціннісний фон в українських, англійських та новогрецьких паремійних одиницях утворюють протиставлення *правди* та *істини* брехні: «*Правда та кривда*, як вогонь та вода», «*The truth may hurt for a moment, but a lie hurts forever*», «*Το μεν αληθές εν, το δε ψεύδος πολυσχιδές*». (*Η μεν αλήθεια έχει μια μόνον οψι,ή δε ψευτιά πολλές*). (Βασίλειος Ο Μέγας Ιεράρχης της Ορθοδοξίας), «*Το αληθές και το δίκαιον έχουν εκ φύσεως μεγαλυτέραν δύναμιν από το ψεύδος και το άδικον*» (Αριστοτέλης), «*Η κολακεία φέρνει φίλους, η αλήθεια εχθρούς*». Проте в англломовних пареміях позитивний ціннісний компонент антонімічної пари контрастує також зі *зрадою* («*Treachery darkens the chain of friendship, but truth makes it brighter than ever*»), *лестоцями* («*Flattery makes friends and truth makes enemies*»), *зاذроцями* («*Though malice may darken truth, it cannot put it out*»), *ненавистю* («*Truth breeds hatred*»), а ворогами *truth* виступають *сарказм* («*Ridicule is the test of truth*»), *балаканина* «*Between wrangling and disputing truth is lost*», «*The truth is lost when there is too much debating*», «*Truth becomes lost in the turmoil of arguments*», *брехня* та *замовчування* «*Truth is violated by a lie or by silence*».

На відміну від української та новогрецької в окремих зразках англійської паремістики валоризуються гендерні ознаки, підтверджуючи, що концепт відіграє різну ціннісну роль у житті представників чоловічої та жіночої статті. У наївній свідомості англломовної жінки правдивість займає другорядне місце. У наслідок чого жіноча постать не завжди є носієм зазначеної якості «*No woman ever speaks the naked truth*», «*Women always speak the truth, but not the whole truth*», «*A truth-telling woman has few friends*», «*Never does a woman lie in a more cunning way than when she tells the truth to someone who doesn't believe her*», «*Truth is what women do not tell*». В окремих прислів'ях ціннісний фон концепту *правда/істина* формується в різноманітних контекстах:

сімейному («*Truth is the daughter of time*»), спортивному («*Truth is the club that knocks down and kills everybody*»), релігійному («*Truth suffers but never perishes*», «He who tells *the truth doesn't sin*, but he causes many inconveniences «*The sufferer goes through hell till the truth comes out*», судовому («*Truth is straight but judges are crooked*», «*Truth fears no trial*», «Tell God the *truth, but give the judge money*», «*If you tell the truth, you don't have to swear*», «*Truth will take you everywhere – even to jail*»). Не менш поширеними в англофонній пареміосфері є випадки оцінювання правди крізь призму англійського почуття гумору: «*Always tell the truth in the form of a joke*», «*Truth may be told in a joke too*», «*You can proclaim the truth also in a friendly way*», «*A jest is half a truth*», «*But may not truth in laughing guise be dressed?*», «*A man with a loud laugh makes truth itself seem folly*», «*Truth often comes out of a joke*», «*A joke is often the hole through which truth whistles*».

Як бачимо, віддзеркалюючи традиційний уклад життя людини, концепт *правда/істина* має значну ціннісну складову і відрізняється абсолютною телеономністю, тобто належить до «вищих духовних цінностей, що вибудовують і втілюють для людини моральний ідеал, стремління до якого створює моральну виправданість його життя [4, с. 25]». Як один із центральних кодів україномовної, англійської та грекомовної культур концепт *правда/істина* концентрує в собі валоративну інформацію трьох рівнів: загальнолюдського (універсального), етнокультурного та історичного. Ізоморфною рисою ціннісної складової зазначеного концепту в наївній свідомості носіїв української, англійської та новогрецької мов є її проявлення на універсальному інформаційному рівні. За шкалою моральних цінностей україномовного, англійського та грекомовного етносів *правда (істина)* як складний морально-етичний феномен займає найвище місце, має беззаперечну цінність та значущість у людському житті, зумовлює формування уявлення людини про вітальні тенденції буття, детермінує моральний кодекс її поведінки. Актуалізація концепту дає можливість констатувати той факт, що *правда* та *істина* в пареміосферах порівнюваних мов знаходиться на двох діаметрально протилежних полюсах та виступає як позитивною,

так і негативною якістю, зумовлюючи неоднозначне ставлення до них: з одного боку, вони визначаються як вагомі складові людського життя, з іншого, – визнається їх незручність та обмеженість.

Як бачимо, такі етноспецифічні ознаки як емоційність та емоціоналізм найяскравіше за все проявляються в українських компаративних паремійних одиницях («У нього *стільки правди, як у решеті води*», «*Стільки правди, як у шелягу срібла*», «*Стільки правди, як у кози хвоста*»), які мають яскравіше стилістичне забарвлення порівняно з англійськими та новогрецькими пареміями, що пояснюється більшою емоційністю та ліризмом, притаманними для носіїв українського менталітету [13]. Для представників англійської лінгвокультури, за спостереженнями В. І. Кафарського, Б. П. Савчука, типовими рисами перш за все є стриманість, врівноваженість, прагматизм, почуття гумору [6, с. 308]. Ці відмінності в менталітеті, напевно, вплинули на той факт, що в англійській мові є набагато менше пареміологічних одиниць з концептом *truth*, а домінуючі контексти, які експлікують його ціннісну складову, мають *прагматичну, гумористичну, інтелектуальну, професійну та гендерну* забарвленість на відміну від паремій українською та новогрецькою мовами, де превалює *морально-духовний аспект*.

Об'єктивуючи в мовній формі цінності народної культури, паремії також віддзеркалюють історичні орієнтири, які існували у свідомості носіїв відповідної лінгвокультури на час утворення цих одиниць. Актуалізація концепту *правда/істина* в пареміосфері порівнюваних мов дозволяє ідентифікувати значну роль історичного інформаційного рівня у формуванні його ціннісної складової в українській мові, який проявляється частіше за все в площині *соціальної стратифікації*.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аникин В. П. Русские народные пословицы, поговорки, загадки и детский фольклор / В. П. Аникин. – М. : Учпедгиз, 1957. – 240 с.

2. Аникин В. П. Русское народное поэтическое творчество / В. П. Аникин, Ю. Г. Круглов. – Л. : Просвещение, 1983.
3. Бакеркина В. В. О национально-культурном менталитете и его лексикографической репрезентации / В. В. Бакеркина // Язык и культура : сб. статей. – К., 1994. – Вып. 2. – С. 65–66.
4. Воркачев С. Г. От лингвоконцептологии к лингвоидеологии: поиски метода / С. Г. Воркачев // Vita in Lingua : к юбилею профессора С. Г. Воркачева / отв. ред. В. И. Карасик. – Краснодар : Атриум, 2007. – С. 39–60.
5. Золотухіна-Аболина Є. В. Сучасна етика: витоки і проблеми / Є. В. Золотухіна-Аболина. – Ростов-на-Дону : МарТ, 2001. – 416 с.
6. Кафарський В. І. Етнологія : підручник / В. І. Кафарський, Б. Савчук. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 432 с.
7. Кочерган М. Мовознавство на сучасному етапі / М. Кочерган. К. : Наука, 1988. – С. 4–29.
8. Крикманн А. А. Некоторые аспекты семантической неопределенности пословиц / А. А. Крикманн // Паремииологический сборник. – М. : Наука, 1978.
9. Людина. Родинне життя. Риси характеру : прислів'я та приказки / упоряд. М. М. Пазяк ; відповід. ред. С. В. Мишанич. – К. : Наука, 1990. – 528 с.
10. Маслова В. А. Лингвокультурология / В. А. Маслова. – М. : Академия, 2001. – 208 с.
11. Мудре слово: Прислів'я та приказки в говірках Нижньої Наддніпряниці. // Серія Пам'ятки мовної культури Нижньої Наддніпряниці / упоряд. В. Чабаненко. – Запоріжжя, 1992. – Вип. 2. – 247 с.
12. Народні прислів'я та приказки / упоряд. та передмова М. Дмитренка. – К. : Редакція часопису «Народознавство», 1999. – 180 с.
13. Нельга О. В. Курс лекцій з етнології : навч. посібник / О. В. Нельга. – К. : Видавництво Київського військового гуманітарного інституту, 1995. – 360 с.
14. Нельга О. В. Теорія етносу. Курс лекцій : навч. посібник / О. В. Нельга. – К. : Тандем, 1997. – 550 с.

15. Полиниченко Д. Ю. Концепт «язык» в английской паремиологии / Д. Ю. Полиниченко // Язык, сознание, коммуникация. – М. : МАКС-Пресс, 2004. – Вып. 26.
16. Попова З. Д. Когнитивная лингвистика / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – М. : АСТ-Пресс, 2007. – 315 с.
17. Приходько А. Н. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / А. Н. Приходько. – Запоріжжя : Прем'єр, 2008. – 214 с.
18. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні / Д. Чижевський. – Нью-Йорк, 1991. – 175 с.
19. Українські приказки, прислів'я і таке інше / уклад. М. Номис ; упоряд., приміт. та вступ. ст. М. М. Пазяка. – К. : Либідь, 1993. – 768 с.
20. Штерн І. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики : енцикл. слов. / І. Штерн. – К. : АртЕк, 1998. – 448 с.
21. The Oxford Dictionary of English / proverbs by W. G. Smith. – Oxford : Clarendon Press, 1935. – 648 p.
22. Cognosco.gr [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.cognosco.gr/Gnwmika/showTopics.jsp?key=10>
23. Γνωμικολογικον [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.gnomikologikon.gr/catquotes.php?categ=2310>
24. Ετυμολογικό Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας. / Γ. Μπαμπινιώτης. – Αθήνα : Κέντρο Λεξικολογίας ΕΠΕ, 2010. – 1652 σ.
25. Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας Συνώνυμων και Αντώνυμων / Γ. Μπαμπινιώτης. – Αθήνα : Κέντρο Λεξικολογίας ΕΠΕ, 2008. – 1263 σ.
26. Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής. Ινστιτούτο Νεοελληνικών σπουδών / Ίδρυμα Μ. Τριανταφυλλίδη. – Θεσσαλονίκη, 2002 – 1532 σ.
27. Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας. / Γ. Μπαμπινιώτης. – Αθήνα : Κέντρο Λεξικολογίας ΕΠΕ, 1998. – 2064 σ.
28. Λεξικό της Σύγχρονης Ελληνικής Δημοτικής Γλώσσας. Εμμανουήλ Κριαράς/ Εκδοτική Αθηνών: Αθήνα, 1995. – 1587 σ.
29. Μείζον Ελληνικό Λεξικό / Τεγόπουλος Φυτράκης. – Αθήνα : Εκδόσεις Αρμονία Α.Ε, 1997. – 1494 σ.

Стаття надійшла до редакції 8 лютого 2013 року